

Коваленко Л. П.,доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Анотація. Розкриваються поняття «гармонізація законодавства», «цифрова трансформація», «захист прав людей», «європейське право», «цифрові технології», «цифрові права людей», «цифрові послуги», «цифрова освіта», «право на доступ до мережі інтернет». Пропонуються авторські дефініції наведених правових категорій. Значна увага приділяється з'ясуванню системи, функцій, принципів інформаційного права, визначаються їх зміст і класифікація. Наводяться аргументи на користь того, що найбільш витриманими в теоретичному плані й найбільш придатними для української системи правового забезпечення функціонування національного інформаційного суспільства є прийняття Інформаційного кодексу України. Статтю присвячено проблемам гармонізації національного інформаційного законодавства в епоху цифрової трансформації суспільства з європейським правом щодо інформаційної сфери. Визначено теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом в інформаційній сфері. Обґрунтовано систему заходів, функції та принципи гармонізації національного законодавства в епоху цифрової трансформації суспільства з європейським правом в інформаційній сфері. Названо етапи гармонізації законодавства України з європейським правом в інформаційній сфері. У зв'язку із цим окреслюються концептуальні підходи до розвитку законодавства в інформаційній сфері, указуються конкретні пропозиції щодо його вдосконалення. Уточнюються система, завдання, функції й повноваження суб'єктів інформаційного права, напрями їх взаємодії та шляхи підвищення ефективності інформаційного законодавства і практики його застосування. Здійснено порівняльний аналіз законодавчого регулювання прав людей в епоху цифрової трансформації в Україні й у зарубіжних державах, на підставі чого опрацьовано пропозиції щодо можливостей використання зарубіжного досвіду в законотвірчій діяльності держави.

Ключові слова: гармонізація законодавства, цифрова трансформація, захист прав людей, європейське право, цифрові технології, цифрові права людей, цифрові послуги, цифрова освіта, право на доступ до мережі інтернет.

Kovalenko L. P. Information law of Ukraine

Abstract. The concepts of harmonization of legislation, digital transformation, protection of human rights, European law, digital technologies, digital human rights, digital services, digital education, the right to access the Internet are revealed. Author's definitions of the given legal categories are offered. Much attention is paid to clarifying the system, functions, principles of information law, determine their content and classification. Arguments are made that the adoption of the Information Code of Ukraine is the most theoretically sound and the most suitable for the Ukrainian system of legal support for the functioning of the national information society. The article is devoted to the problems of harmonization of national information legislation in the era of digital transformation of society with European law in the field of information. Theoretical problems of harmonization of the legislation of Ukraine with the European law in the information sphere are defined. The system of measures, functions and principles of harmonization of national legislation in the era of digital transformation of society with European law in the information sphere is substantiated. The stages of harmonization of the legislation of Ukraine with the European law in the information sphere are named. In this regard, the conceptual approaches to the development of legislation in the information sphere are outlined, specific proposals for its improvement are indicated. The system, tasks, functions and powers of subjects of information law, directions of their interaction and ways of increase of efficiency of information legislation and practice of its application are specified. The comparative analysis of legislative regulation of human rights in an epoch of digital transformation in Ukraine and abroad proposals on the possibilities of using foreign experience in the legislative activity of the state.

Key words: harmonization of legislation, digital transformation, protection of human rights, European law, digital technologies, digital human rights, digital services, digital education, right to access the Internet.

Стратегічні цілі забезпечення цифрового розвитку в Україні зорієнтовані на створення умов для переходу на «цифрові» технології; трансформацію ресурсних секторів економіки в високопродуктивні, інтелектуальні та конкурентоспроможні; трансформацію сфер життя з архаїчних в сучасні й ефективні цифрові; створення нових можливостей для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних і «цифрових» індустрій і бізнесу.

У зв'язку з тим що пандемія COVID-19 завдала руйнівного удару по економіці та сфері праці як в Україні, так і у світі, зумовивши потрійні довгострокові наслідки для національної економіки, до змісту Проєкту Національної економічної стратегії України 2030 необхідно додати окремий сегмент «Подолання ризиків, загроз впливу пандемії COVID-19 на національну економіку, сферу праці та зайнятості й подальше постпандемійне відновлення із залученням ресурсів цифровізації». Також цей сегмент має бути врахованим при подальшому формуванні відповідної нормативно-правової бази, а саме при розробці Плану заходів з реалізації Національної економічної стратегії України 2030. Виставлений на обговорення Проєкт Стратегії невиправдано не містить також таких сегментів, як «розвиток соціально-трудова сфери та ринку праці», «розвиток соціального діалогу в системі соціально-трудова відносин та державно-приватного партнерства» тощо. Життєдатна Стратегія соціально-економічного відновлення та розвитку України потребує системних дій держави, потужних партнерських відносин із бізнесом, реалізації політики узгоджених рішень суб'єктів соціального діалогу (сторін соціально-трудова і соціально-економічних відносин). Важливу роль відіграватиме протипандемійна регуляторна політика України, забезпечення умов для соціально-економічної стабільності й постпандемійного відновлення, зміцнення конкурентоспроможності національної економіки та можливостей забезпечення стійкості й гнучкості із залученням ресурсів мережево-цифрових, інформаційно-комунікативних технологій, платформної економіки [5, с. 105].

Не можна не відзначити, що сьогодні цифровізація призвела до появи нових форм публічного вираження думок громадянами в дистанційному (онлайн) форматі. Проходять онлайн публічні,

громадські слухання, опитування громадян. Так, в Україні відбулися «віртуальні мітинги» (онлайн-мітинги) проти знищення культури з використанням додатків. Таким чином, цифровізація форм безпосередньої демократії дає змогу не тільки спростити процеси волевиявлення громадян, а й дає можливість громадянам України більш активно брати участь у прийнятті адміністративних рішень. Але незалежно від ставлення до таких заходів уважаємо, вони повинні бути нормативно врегульовані в найближчий час. Правовий вакуум у такій чутливій для держави сфері, як організація та проведення публічних заходів, може призвести до серйозних негативних наслідків [4, с. 105].

Понад мільярд людей активно використовують прямі мобільні платформи обміну повідомленнями, зокрема WhatsApp, Instagram, Facebook Messenger, Skype, Telegram. Відповідно до звіту «Цифрові технології 2020», наймасовішою платформою є Facebook – у неї 2,449 млрд. активних користувачів на місяць; на другому місці YouTube (2 млрд.), на третьому – WhatsApp (1,6 млрд.); на четвертому – TikTok (800 млн.). У зв'язку зі збільшенням кількості користувачів, часу використання таких сервісів доцільно впровадження заходів примусу при порушеннях прав на невтручання в особисте й сімейне життя. Так, негативним явищем була гра під назвою «Синій кит», яка поширювалася серед користувачів соціальної мережі Вконтакте. У результаті цієї гри здійснено серію самогубств серед підлітків, учинених під впливом стороннього навіювання й заохочення. Умовами доступу до гри було виконання низки завдань, в основному пов'язаних із нанесенням користувачем собі тілесних ушкоджень. Позитивним досвідом може слугувати німецька громадська організація із захисту молоді (jugendschutz.net.), яка знаходить у мережі Інтернет контент, що може нести загрозу для молоді та підлягає кримінальному переслідуванню. Фінансує таку організацію держава. Якщо інспектори цієї організації знаходять протиправний контент, вони намагаються зробити так, щоб його видалили. У 2020 р., за підрахунками й з ініціативи jugendschutz.net, понад 970 разів видалено неонацистські матеріали в різних соціальних мережах [3, с. 43].

Загалом для розвитку цифрової трансформації суспільства в Україні потрібні фахівці, служ-

бовці з розвиненими цифровими навичками й, відповідно, термінові кардинальні заходи щодо вдосконалення процесів стандартизації, формування цифрової освіти. Процеси навчання громадян України щодо методів, способів захисту їхніх прав, свобод, інтересів від інформаційних загроз ц шляхів їм запобігання, на наш погляд, треба починати з дитячого садочка, школи шляхом уведення відповідних розвиваючих ігор, предметів. Також вищі навчальні заклади повинні сприяти підготовці кваліфікованих спеціалістів усіх спеціалізацій у сферах інформаційного права, інформаційної безпеки та кібербезпеки [2, с. 11]. Так, нещодавно Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, яка серед іншого передбачає вдосконалення середньої, вищої освіти й підвищення кваліфікації з метою підготовки кадрів у сфері штучного інтелекту, стимулювання наукових досліджень у галузі, підвищення рівня кібербезпеки, удосконалення законодавства у сфері кіберзахисту тощо.

Розвиток нових технологій у світі, використання штучного інтелекту й робототехніки в різних сферах суспільного життя – одна з реалій сучасної епохи. Використання штучного інтелекту й роботів створило абсолютно новий напрям у юридичній науці, а нові виклики суспільству від штучного інтелекту в контексті прав людини стають предметом нових досліджень. Крім того, системи штучного інтелекту, здатні самостійно узагальнювати й аналізувати законодавство, інші нормативно-правові акти, судову практику та виносити стандартні, незаперечні рішення, також стають частиною судочинства. Дослідники зі Стенфордського університету (Stanford Computational Policy Lab) розробили алгоритм, який асистує судді під час обрання запобіжного заходу для підсудного: тримання під вартою або застави. Розглянувши близько 100 тисяч процесуальних документів, пов'язаних з обранням запобіжних заходів, розробники виявили, що одні судді в 90% випадків дозволяють громадянам виходити під заставу, тоді як інші – тільки в 50%. Програма дає змогу справедливо оцінити ризики й тримати під вартою значно меншу кількість осіб, не наражаючи на небезпеку громадськість. Як показав досвід Сполучених Штатів Америки, обрання запобіжного заходу може бути ефективнішим за допомогою

штучного інтелекту. Проте стосовно цивільних справ тенденція до залучення алгоритмів поки не зустрічається. Варто зазначити, що основною причиною тут є те, що, наприклад, розгляд клопотань часто відбувається в короткий проміжок часу й великої потреби пришвидшувати процес нема. Проте присутній також фактор непевності за результати застосування штучного інтелекту, пов'язаний передусім з індивідуальними властивостями кожної справи.

В Аргентині прокуратура округу Буенос-Айрес у 2019 році підвела проміжні підсумки експерименту з використання штучного інтелекту за низкою категорій цивільних та адміністративних справ. Виявилось, що місцевими суддями були затверджені 100% рішень, прийнятих за допомогою штучного інтелекту. Додаток Prometea – двомовна програма (розпізнає англійську й іспанську мови), яка використовує цифрову бібліотеку документів. Prometea проаналізувала близько 300 тис. відсканованих судових рішень із 2016-го по 2018 роки, у тому числі 2000 постанов (в Аргентині окружні прокурори складають рішення, а головуючі судді у справах або відхиляють їх і пишуть власні, або просто схвалюють їх). Тепер, як тільки нова справа потрапляє в прокурорську систему, Prometea зіставляє фактуру з найбільш релевантними рішеннями у своїй базі даних, що дає змогу програмі приблизно за 10 секунд угадати, як суд відреагує на ситуацію. Мова поки йде про відносно прості справи, наприклад, суперечки про видачу ліцензії на перевезення таксі, відмову у виплаті компенсації вчителям, які купили шкільне приладдя за свій рахунок, тощо. У результаті застосування програми прокурорські працівники виявилися звільнені від великих масивів рутинної діяльності. За словами глави офісу, 15 його юристів зараз за шість тижнів справляються з таким обсягом роботи, на який раніше їм було потрібно близько шести місяців, помилки при перегляді згенерованих комп'ютером файлів зустрічаються досить рідко. Окружний прокурор відзначив, що його співробітники для подачі рядової скарги на водіння в нетверезому вигляді повинні були внести в неї масу уточнень велику кількість разів. Тепер, формуючи подібний документ у новій програмі, вони вносять усі дані тільки один раз. Високо оцінили додаток і судді, якими

до теперішнього часу схвалено всі із запропонованих ним рішень. Однак програму не можна вважати повноцінною заміною інтелекту судді людини, проте вона дуже допомагає служителям Феміди, які буквально «поховані» в паперовій роботі. У європейських судових системах використання алгоритмів штучного інтелекту поки що залишається переважно ініціативою приватного сектору й нечасто інтегрується в державну політику. Зокрема, у Франції введена кримінальна відповідальність за аналіз судової практики, що дає змогу спрогнозувати, яке рішення у справі може винести суддя. Ці поправки до законодавства прийняті під тиском суддівського корпусу, аргументуючи це тим, що судові рішення використовуються для аналізу моделі поведінки конкретного судді, тим самим порушуючи його особисті права. У контексті перспектив упровадження штучного інтелекту варто згадати про прийняття в грудні 2018 року Європейською комісією з питань правосуддя Ради Європи «Європейської етичної Хартії з використання штучного інтелекту в судових системах і навколишньому середовищі». Хартією визначено етичні принципи застосування алгоритмів у судах. Зокрема, важливим видається принцип «Усе під контролем користувача», який передбачає можливість судді власноруч проглядати судові справи, що проходили обробку штучним інтелектом, і відходити від результату, що наданий інтелектом. Варто зазначити, що такі технології вже використовуються в Європейському суді з прав людини. Нині штучний інтелект не має остаточного права виносити рішення, проте перспективи його подальшого впровадження видаються досить високими, ураховуючи принцип його дії [1, с. 105].

Сьогодні ми спостерігаємо процеси інтенсивного розвитку цифрових технологій, які чинять значний вплив на всі сфери суспільного життя. Зрозуміло, юридичні науки не можуть залишитися осторонь. На перший план виходить проблема адаптації законодавства про права громадян України до цифрової трансформації суспільства. Нині права громадян України не є повністю захищеним від інформаційних загроз, які виникають унаслідок неконтрольованої, нерегульованої на законодавчому рівні цифрової трансформації держави [1, с. 148].

Одним із ключових прав громадян України є право на доступ до інформації та право на відсутність дискримінації в інформаційній сфері. Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р схвалено «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» яка має забезпечити прискорене впровадження цифрових технологій в економіку та соціальну сферу [2, с. 65]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. схвалено «Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні». Система заходів передбачає створення належних умов для функціонування інформаційного суспільства, забезпечення матеріально-технічною базою всіх соціальних об'єктів, у тому числі навчально-освітніх закладів. Однак, незважаючи на значні зрушення в інформаційно-інфраструктурній сфері нашої держави, цифровізації країни та впровадження цифрових технологій, сьогодні велика кількість соціальних об'єктів, у тому числі навчальних закладів, медичних закладів у невеликих населених пунктах залишається без належного оснащення та без широкосмугового підключення до мережі Інтернет.

Таким чином, значна кількість громадян України позбавлена доступу до медичного обслуговування первинної ланки, яка після реформування передбачає активне використання сучасних методів діагностики та дистанційного консультування з використанням інформаційно-комунікаційних засобів.

Гармонізація національного законодавства в епоху цифрової трансформації суспільства з європейським правом у сфері захисту прав людини набуває сьогодні неабиякого значення для розвитку України, яка б отримала змогу розвиватися в єдиному європейському правовому полі. Так, робота з адаптації правової системи України до правової системи ЄС має будуватися на основі єдиної системи її координації, планування та контролю. Виконання завдань з адаптації правової системи також неможливе без належної організації цієї роботи в усіх органах державної влади та без належного інформаційного, кадрового, наукового й фінансового її забезпечення.

Отже, адаптація правової системи – це складне та багатовимірне явище. Розвиток національної правової системи в напрямі її

наближення до правової системи Європейського Союзу має забезпечити високий рівень підготовки в нашій країні проектів нормативно-правових актів, що, у свою чергу, допоможе створити ринкове соціально орієнтоване законодавство, яке забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної активності громадян України, економічний розвиток держави та сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, піднесенню його до рівня держав-членів ЄС.

Процеси політичного, економічного й соціального оновлення суспільства, побудова демократичної правової держави потребують приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування державних інститутів України у відповідність до нових умов їхньої діяльності й розвитку. Органи державної влади повинні забезпечити виконання вимог чинного законодавства щодо розподілу повноважень органів державної влади та здійснювати їх, виходячи з пріоритетності прав і свобод людини.

Нестабільна ситуація щодо здійснення режиму законності й правопорядку потребує перегляд стратегічних напрямів і їхньої діяльності, пошуку нових підходів до організації та здійснення охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю.

Проведений аналіз, викладені в ході його факти дають змогу поглянути на проблему прав людини в широкому контексті, з огляду на її сильні та слабкі сторони.

У зв'язку зі вищевикладеним очевидна необхідність нового погляду на проблеми прав людей в епоху цифрової трансформації, що сприяло б усілякому розвитку й розширенню розглянутого інституту.

Конкретним змістом подібного діалогу могло б стати низка перспективних питань, що вимагають першорядного рішення. Серед таких варто зазначити необхідність розробки глобальної Концепції прав людини в епоху цифрової трансформації України, що мала б усеосяжний характер і будувалася з урахуванням досвіду всього світу. Така Концепція повинна охоплювати поряд з особистими, політичними й соціально-економічними правами також колективні права чи права народів, повинна була б передбачати необхідність захисту прав людини в періоди військових конфліктів, включати положення, спрямовані на боротьбу зі злочинністю тощо.

На спеціальну увагу заслуговує питання про гарантії прав людини. Без розробки розгорнутої системи гарантій домогтися реального забезпечення прав людей, ліквідувати розрив між словом і справою, між юридичною нормою і життям неможливо.

У 1849 році Віктор Гюго в промові на відкритті Конгресу світу в Парижі вимовив натхненні слова: «Настане день, коли ти, Франція, ти, Італія, ти, Англія, ти, Німеччина – усі ви, усі нації й континенти, не втрачаючи ваших відмітних рис і вашої чудової розмаїтості, усі нерозривно зіллетеся в деякій вищій єдності й утворите європейське братерство... Настане день, коли єдиним бойовищем будуть ринки, відкриті для торгівлі, і розуми, відкриті для ідей... Настане день, коли гармати будуть виставляти в музеях, як зараз виставляють знаряддя катування, і люди будуть дивуватися, що таке варварство було можливе».

Ідеї великого гуманіста переступили рамки двох сторіч, але й сьогодні світ усе ще не в змозі здійснити його прагнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стратегія національної безпеки України / Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
2. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/2/668750/>, 2 грудня 2020.
3. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.
4. Резолюція Digital Education Action Plan (2021–2027). URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en.
5. Kusmin M., Saar M., Laanpere M. Smart schoolhouse – Designing IoT study kits for project-based learning in STEM subjects. In Proceedings of the Global Engineering Education Conference (EDUCON), Tenerife, Spain, 17–20 April 2018. P. 1514–1517.